

Nərgiz Ramizzadə, Vaqif Qurbanov AZƏRBAYCAN DİL TƏLİMİNƏ MARAQ YARADILMASINDA DİNLƏMƏ MƏTNLƏRİNDƏN İSTİFADƏ TƏCRÜBƏSİNƏ DAİR

Dinləmə mərhələsindən danışarkən ilk növbədə dinləməni bir pedaqoji termin kimi təyin etməyə ehtiyac yaranmış olur.

Dinləmək — hansı anlayışın adıdır? Dinləmək sözü din(mək) və elə(mək) sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır və qulaq asmaq birləşməsinin sinonimini əvəz edə bilər.

Dinləmə — hansı anlayışın adıdır? Dinləmə din (yol, qayda, istiqamət, ideya və s.) mənasında işlənmişdir ki, tərcüməsi rus və b. dillərdə reliqiya kimi başa düşülür. Həmin sözdən dinçi – dinşünas, dindar, dinsiz və s. də sözləri də yaranmışdır. Rus dilində bu sözlərin mənası məhz din sözlərini isim kimi başa düşməkdə irəli gəlmişdir. Azərbaycan dilində din isim olaraq rus dilindəki reliqiya, çin dilində dao sözlərinin mənasına tamamilə uyğun gəlir.

Buradan çıxardığımız nəticə ondan ibarətdir ki, “dinləmək” və “dinləmə”ni qarışdırmaq olmaz. Belə ki, dinləmək – eşitmək, qulaq asmaq olsa da, onun kökündə duran din sözü danış(maq) sözünün sinonimi deyil, din isminin aydın ifadəsidir. Yəni: dinləmək – din və eləmək sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Din+elə = dinlə; din+elə(mək) dinləmək.

Deməli, dinləmək dilçilərin göstərdiyi kimi din(mək) və elə (mək)dən əmələ gələn sadə döz deyil; din ismi ilə elmək fəllərindən əmələ gələn düzəltmə feildir; başlamaq, işləmək, çirkləmək, buzlamaq və s. sözlər kimi.

Dinləmə də din+eləmə morfemlərindən inteqrasiya olunmuş leksik vahiddir ki, ona morfologiyada nə? sualına cavab verən ismi feil deyilir. Eyniköklü anlama, köçürmə, unlama, aşılama, buğlama və s. kimi sözlər sırasında biz dinləməni də görə bilərik.

Dinləmə - anlama və danışma məzmun xəttinin bir həmcins intonasiya daşıyıcısı olması da, inkarda işlənməməsi də bizim bu ideyanı elmi əsaslara söykəndiyinə bir dəlil-sübutdur. Onlar bir daha deyirik ki, təmhüquqlu isimlərdir. İndi də çalışaq ki, diqqəti birinci məzmun xəttinə cəlb edək və göstərək ki, burada dinləməni tam hüquqlu ləksəm deyil, dinləyib – anlama kimi verməkdən hansı məqsəd güdülmüşdür. Məgər dinləmə strategiyasının üzərindən belə yarım vurğulu keçmək düzgün düşmür. Bizə görə, bu cəhət heç vaxt düzgün olmaz; ona görə ki, kurikulumda dinləmə mətni xüsusi olaraq işlənən strateji vahiddir.

Dinləmə anlama üçün, anlama isə danışmaq üçün yarımkeçirici xətt sayılır. Spiralvari olan bu ötürücü dinləmək də, danışmaq da öz sübut halına yetişmiş olur. Nümunələr əsasında bu halın necə yarandığını göstərməyə çalışaq.

1. Məqsədimiz bir müdrik kəlamların şagirdlərə mənimsədilməsidir.

“Əsərlərinin üzərində imzası olmayan yeganə yazıçı müəllimdir” (Atatürk)

“Təhsil millətin gələcəyidir”. (Heydər Əliyev)

“Mən göydəki işıqlı ulduzları görəndə və bir də iki halda bəzi insanların ürəyində mənəvi normaları görəndə təəccüblənirəm, heyrətlənirəm.” (İ. Kant)

2. Bu kəlamlar səsləndirilməsi və dinlənilməsi vasitələridir. Həmin vasitələr elə yerinə yetirilməlidir ki, düzgün səsləndirilsin və ya eşidilsin və anlaşılsın. Əlbəttə, belə kəlamları anlamaq üçün kitabdan oxu, səssiz oxu da kifayət edə bilər. Ancaq onları eşidib, qulaq asıb, yadda saxlayıb öz Cümlə tərtibində iki tərəfin – deyənin və dinləyənin olması klassik məktəb tərbiyəsidir. “Bu, müəllim dedi, mən də qulaq asdım və öyrəndim” müdrik kəlamına uyğun deyim tərzidir. Odur ki, xətti keçici, ötürücü və yaranıcı mahiyyət daşımalıdır. Dinləmə – anlama – danışma nəticəsində şagird həmin kəlamların formasına deyim tərzilə mənaca nitqə (yəni danışmaya) çevrilməsinə də yiyələnə bilər.

Formaca anlaşılma və danışma belə olmalıdır:

“Əsərlərinin üzərində imzası [olmayan] yeganə yazıçı [müəllimdi].”

Təhsil millətin [gələcəyidi].

Mən iki halda – göydəki [ışıqlı] [ulduzları] görəndə və bəzi insanların daxili mənəvi normaları görəndə təəccüblənirəm, [heyrdənirəm].

Bunlar dinləmə vasitələridir.

Anlama üçün dərsin mənanın geniş şərhə ehtiyacı olur. Konkret hallardan mücərrədləşdirici anlam yaratmaq müəllimin şərhindən asılıdır. Məhz bundan sonra danışma mərhələsi başlaya bilər. Şagirdləri bu kəlamların yaratdığı etik – estetik mənaya gəlib çata bilərlər:

4) Müəllim zəhmətinin əvəzi yoxdur. O, insan yetişdirir. Allah əvəz gözləmədiyi kimi.

5) Bugünkü təhsilə millətin gələcəyinə qoyulan yatırım kimi baxmaq lazımdır.

6) Göydə işıqlı ulduzlardan və insanların mənəvi-əxlaqi kəlamlarından asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bunları dilə gətirsək, danışmaq üçün ilkin faza dinləməkdir. Ona dinləmək əzmi, səbri, mədəniyyəti deyilir.

Dinləmək mədəniyyəti olmayanda səbr, hövsələ, dözümlü, iradə və s. danışmaq olmaz.

Dərsliklərdə dinləmə mətnlərinin yer tutmasından iki məqsəd güdülür:

2) Əlavə bilik vermək, bacarıq aşılamaq və 2) tərbiyə vermək. Burada tərbiyə amilini də iki cür dərk etmək lazımdır: birincisi, elmə həvəs, maraq mənasında; ikincisi, etik-əxlaqi dəyərlər mənasında.

Göründüyü kimi, bunların hər ikisi vacib amillərdir. Bu, biliklərin ədəbi, ədəblinin biliyi olmalıdır anlamında başa düşülür.

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

Dinləmə mətn kimi pedaqoji məqamların cəlb edilməsi də bununla əlaqədardır. Onların içərisində ən xarakterik sayılmalardan biri də belədir:

Nəsrəddin Tusuninin “Əxlaqı-nasiri” əsərindən aşağıdakı parçanı oxuyun və tapşırıqları yerinə yetirin. “İnsan çox danışmamalı, daha çox qulaq asmağa çalışmalıdır, başqasının yarımçıq sözünü kəsməməli, başqasının nağıl etdiyi hekayət və rəvayəti bilirsə, bunu dinləməli, üzə vurmamalı və onun danışmaq qurtarmasına imkan verməlidir. Başqalarından soruşanlara cavab verməməlidir, ümumidən gözlənilən sualda camaatı qabaqlayıb irəli düşməməlidir. Biri cavab verirsə (daha qabil cavab verməyə qadir olsa da, səbr etməli) o, sözünü qurtardıqdan sonra öz cavabını verməlidir. Lakin əvvəlinə tənə etməməlidir.

Onun yanında iki adam söhbət edirsə, qarışmamalı, ondan gizlədirsə, gizlin qulaq asmamalıdır, özləri müraciət etməsələr söhbətə qoşulmamalıdır.”

- Burada daha çox danışmaq, ya dinləmək nəsihət edilir.
- Bəs nə zaman danışmaq tələb olunur?
- Söhbətə nə zaman qoşulmaqdan söhbət gedir.
- Siz bu hikmətlərə əməl edə biləcəksinizmi?
- İnsan özü-özünə necə nəzarət edə bilər? və s.

Tusunin fəlsəfəsində dinləmə həm ayrıca və həm də dinləyib anlama mürəkkəb anlayış kimi verilir. Təlim mətnlərində və standartlarda da məsələ bu şəkildə qoyulur. Bunlara diqqət yetirsək məsələnin nə şəkildə olduğunu yəqin edə bilərik. Reallaşdırma dərəcəsi haqqında onu deyə bilərik ki, bunlara diferensial yanaşmaq lazım gəlir. Çünki şagirdlərin sərbəst işinin təşkili bunu deməyə əsas verir ki, məntiqi təfəkkürə hesablanan məsələlər elə də asan başa gələn uğurlar sayıla bilməz. İbtidai təhsil pilləsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri: Dinləyib – anlama və danışma.

Şagird:

- müsahibinin fikrinə münasibət bildirir və öz mövqeyini əsaslandırır;
- müxtəlif informasiyaları sabit təhlil edir, ümumiləşdirir və onlara münasibət bildirir...

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

Dinləyib – anlama və danışma.

Şagird:

1.1. Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Dinlədiyi fikirləri müqayisəli təhlil edir.

1.1.2. Dinlədiyi fikirləri təhlil etməklə mövqeyini şərh edir.

1.1.1. Sual verməklə dinlədiyi fikrin mahiyyətini aydınlaşdırır.

1.1.2. Dinlədiyi fikirlə bağlı münasibətini əsaslandırır.

1.1.1. Dinlədiyi eyni məsələlər barədə müxtəlif fikirləri ümumiləşdirməklə yekun rəy bildirir.

1.1.2. Dinlədiyi fikirləri əlavələri ilə inkişaf etdirir [1,6-19].

Bütün bu qeyd olunanlar prinsip etibarilə nəzərdə tutulan kriteriyalardır.

Məsələyə psixoloji – didaktik mahiyyətə görə yanaşdıq, aşağıdakı mövqələrimizi ortaya qoya bilərik.

6. Şagirdlərdə dinlədiyi fikrə münasibət bildirmək və ya mövqeyini ortaya qoymaq qabiliyyətini 25 nəfərdən yalnız 2 – 3 nəfərdə reallaşdırmaq olar. Bunun üçün xüsusi mətnlər üzərində iş aparılsa yalnız o zaman belə bir yüksəklik kəşf etməl olar.

7. Ayrı – ayrı fikirləri ümumiləşdirmək qabiliyyəti qrupun lider şagirdlərinin bacarığı ola bilər. Bu qabiliyyəti kütləviləşdirilmiş şəkildə görmək mümkünsüzdür.

8. Dinləmək, fikrə əlavələr etmək özü də psixoloji cəhətdən ağırlıq yaradır. Şagirdləri bu cür vərdişlərə motivasiya etmək çox çətindir və yalnız bu işi də liderlərdən gözləmək olar.

Kurikulum tələbləri təlimi ağırlaşdırmaqla xarakterizə olunur; halbuki, I – IV sinif şagirdləri daha çox oxu strategiyası üzrə işlədilməlidir. Oxuya yolüstü bir şey kimi baxmaq o deməkdir ki, bir mətni necə gəldi oxuyub məzmun təhlilinə başlayırıq. Məzmun təhlilinə münasibət bildirmək məsələsinə qədər şagird səssiz, səslə oxu vərdişlərinə yiyələnməklə mətnin məzmunu üzərində çalışdırılmalıdır. Məntdəki ayrı-ayrı söz, söz birləşmələrinin mənasını şərh edərkən onların hər birimiz düzgün oxusu tələb olduğu kimi, mətnin məzmunu içərisində oxunuşu da sistemlə aparmaq lazımdır. Yalnız o zaman oxu bütün öz parametricalığı ilə üzrə edilmiş olar və mətn oxunuşundan şagirdlər intonasiya və orfoepiya ahəngdarlığına bələd edilmiş olurlar.

9. Dinləyib anlama və danışma bir bütöv məzmun xətti olsa da, onun struktur – məzmun məsələsi də canlı orqanizm kimi baxmaq lazımdır. Çünki dinləməkdən ani olaraq anlamağa birbaşa gəlib çıxmağın yolu yoxdur; idrakı işlərsə, izahedici, şərhedicinüanslarla gətirib çıxarmaq mümkündür.

10. Dinləmə mərhələsini də dinləyib-anlama və danışma mətni adlandırmaq lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. Ümumi təhsilin fənn standartları. I-XI siniflərdə. Bakı

2. IV siniflər üzrə “Azərbaycan dili” dərslikləri. 2017-ci il

3. IV siniflər üzrə “Azərbaycan dili” dərsliklərinə əlavə metodik materiallar, 2017-ci il

Açar sözlər: təlim nəticələri, məzmun xətti, dinləmə, anlama, danışma, məzmun standartları, gözlənilən nəticə, son nəticə, mənimsənilmə.

Ключевые слова: результаты обучения, содержание контента, аудирование, понимание, разговорная речь, стандарты содержания, ожидаемые результаты, конечный результат, усвоение.

Key words: learning outcomes, content line, listening, comprehension, speaking, content standards, expected results, final result, mastering

Резюме

Работа над текстом для прослушивания имеет свое содержание и структуру. Таким образом, слушание должно быть понятным для студентов. Студенты должны слушать первую строчку содержания - и понимать смысл понимания. Важно понимать текст рабочего текста как текст для восприятия на слух и понимания. Стратегии слушания студентов должны быть объяснены на основе всех успехов.

Summary

Azerbaijan's interest in language learning about the use of listening texts

The work on the listening text has its own content and structure. Thus, the listening should be clear to the students. Students should listen to the first line of content - and understand the meaning of comprehension. It is important to understand the text of the working text as a listening and comprehension text. The listening strategies of the students should be explained by the basis of all the successes.